

mozgósítani. Ugyanakkor tény, hogy a terepviszonyok, a kocsik és igavonó állatok hiánya vonulásváltozást lassította, s a birodalom hódításainak mindvégig leginkább logisztikai akadályai voltak. A Szerző véleménye szerint lényeges, hogy az aztékok először az általuk korábban leigázott tlaxcaltec néppel és hadsereggel kerültek szembe, akik – két vereségük után – politikai számításból is csatlakozhattak a legyőzökhöz. Maga az időpont is kedvezőtlen volt az indiánok számára, akik éppen az őszi betakarításon dolgoztak, mely, szokásaik szerint, a hadviselés megkezdése előttre esett. Tény, hogy a spanyolok ágyúik, számszerjűk, acélkardjaik, harci kutyáik és lovaik révén fölényben voltak, de az újításokra nyitott, pragmatikus azték vezetés, ha időt nyer, mindezt ellensúlyozni tudta volna. Nem kevésbé fontosak a pszichológiai

okok: a spanyolokban egészen az utolsó pillanatig nem láttak veszélyes ellenfelet. Fogalmaik szerint a spanyolok nem úgy viselkedtek, ahogyan az egy ellenféltől elvárható lett volna. Végül, de nem utolsó sorban, a spanyolok mesteren kihasználták az aztékok és az általuk meghódított népek közötti ellentéteket. A szigorú központosítás hiánya csökkentette az aztékok számára birodalmuk fenntartásának költségeit, ám válságos pillanatokban hiányzott a kohéziós erő.

A fennmaradt kéziratok illusztrációi és a hadjáratok térképvázlatai a szakemberek mellett az érdeklődő nagyközönség számára is jól érthetővé és követhetővé teszik a leírtakat.

Veszprémy László

ÖRMÉNYEK A SZABADSÁGHARCBA

Bona Gábor

Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei

(Országos Örmény Önkormányzat, Budapest, 1995. 44 o.)

Kedves Gyula

Czetz János, a szabadságharc legifjabb tábournoka

(Országos Örmény Önkormányzat, Budapest, 1996. 44 o.)

1848–49-ben a nagyjórészt Erdélyben, illetve a Délvidéken élő örmény nemzetiség az öszlakosság kb. egy ezrelékét alkotta. Mégis, ez a nemzetiség volt az, amely számarányát meghaladó mértékben vett részt a szabadságharcban. Elég ha arra utalunk, hogy ebből a népcsoportból került ki a szabadságharc hat altábournagyának egyike (Kiss Ernő), s 25 vezérőrnagyának egyike (Czetz János). Az aradi vértanúk között ketten, Kiss Ernő altábournagy és Lázár Vilmos ezredes származtak örmény eredetű családból, de örmény volt 1848–49 egyik

első, kevésbé ismert vértanúja, Novák Tivadar nemzetőr főhadnagy is, akit 1849. január 14-én azért végeztek ki Pesten, mert állítólag átállásra csábított több cs. kir. katonát.

A hazai kisebbségek közül az örmények ápolják leginkább 1848–49 emléket, ami tökéletesen érthető is. Az örménység 1848–49-re beilleszkedett a magyar társadalomba, s komoly szerepet játszott mind az észak-erdélyi és bánági polgárosodásban, mind pedig – ebből következően – a liberális eszmék magyarországi terjedésében és képviselésében. Lukács Sándor ügyvéd volt a

győri liberálisok egyik vezetője. Karátsónyi László és Jakabffy Kristóf Torontál, illetve Krassó vármegyék szabadelvű mozgalmanak vezetői közé tartoztak. Gorove István a Védegylet igazgatójaként, a Pesti Hírlap cikkírójaként Kossuth közeli munkatársai közé tartozott. De szólhatnánk a szamosújvári Korbuly Bogdánról, a Kossuth Hírlapjának levelezőjéről, vagy a magyar nemzeti opera megteremtésében kiemelkedő szerepet játszó Hollósy Kornéliáról, akit először neveztek „a nemzet csalogányának”.

A magyarországi örmény önkormányzat 1995. október 6-án adta át először az örmény identitás ápolásában kiemelkedő szerepet játszó személyiségeknek a Lázár Vilmos és Kiss Ernő Emlékplaketteket. Erre az alkalomra jelent meg *Bona Gábor* kötete a szabadságharc örmény származású tisztjeiről. A szabadságharc kb. 11–12 000 tisztje közül 73 fő, tehát durván 6 ezrelék származott örmény családból. A kötet előbb röviden ismerteti az örménység magyarországi történetét, majd a hazai örménység múltját feldolgozó szak-irodalom, a Szerző két korábbi kötete, illetve kéziratban lévő anyaggyűjtése alapján rangfokozat szerinti bontásban szól az egyes személyiségek életútjáról. Az első Kiss Ernő életrajza. A hadügyminiszter Mészáros Lázáron kívül Kiss volt az egyetlen olyan cs. kir. ezredes, aki mindvégig kitartott a forradalom és szabadságharc ügye mellett. A Szerző értékelése szerint „az ügyszó való ragaszkodása és vitathatatlan személyes bátorsága (...) nem párosult hadvezéri képességekkel”, s ezért nem tudott döntő vereséget mérni a bánsági szerb erőkre 1848 őszén és telén. Kiss Ernő után Czetz János honvédtábornok rövid életrajzát olvashatjuk, majd két ezredes, az aradi vértanú Lázár Vilmos és a honvédsereg hadianyag-ellátásában páratlan érdemeket szerzett Lukács Dénes (az ezredessé előléptetett csekély számú tüzértisztek egyike) életpályáját ismerhetjük meg. Az alezredek között szintén két örményt találunk, Benő Istvánt, a 134. honvédszászlóalj parancsnokát és Bogdanfy (Bogdánfi) Antalt.

Az örmény tisztek közül hatan érték el az őrnagyi rangot. Közülük négyen, Deák

György, Gorove Antal, Kiss Antal (Kiss Ernő unokaöccse) és Tompos Gergely töltötték be zászlóaljparancsnoki tisztséget, Bogdánovits Hubert Kiss Ernő segéd tisztjeként szolgált, Hankovits György pedig előbb a feldunai hadseregnél működő vegyes törvénytörvényes elnöke, majd a VII. hadtest hadbiztosja volt. Századosként tizenheten szolgáltak a honvédseregben. Közülük Szentpéteri Imre 1849. március 11-én Nagyszeben bevételénél halt hősi halált, Gyertyánffy Ferenc pedig, 22 évesen, július 5-én Sepsiszentgyörgynél. Szentpéteri Miklós szintén sebesülése következtében halt meg 1849. április 29-én. Külön fejezet foglalkozik Lukács Sándornak, a honvédsereg felszerelési kormánybiztosának életútjával is. A főhadnagyi és hadnagyi rangban szolgálók adatait (név, születés, rendfokozat, beosztás, halál) táblázatba foglalva találjuk. A kivégzett Novák Tivadaron kívül harman áldozták életüket a magyar szabadság ügyéért: Lukács István tüzér főhadnagy Temesvárnál, Szarukán János, a Rákóczi-szabadságharc főhadnagya Marisellnél, Szentpéteri Ferenc pedig a piski ütközetben esett el. Húsz személy halálozási adatai ismeretlenek.

1996. október 6-ára, az örmény önkormányzat újabb megemlékezésére jelent meg az előző kötetével megegyező terjedelemben *Kedves Gyulának*, a Hadtörténeti Múzeum munkatársának, a szabadságharc fiatal kutatójának életrajza Czetz Jánosról, a szabadságharc legfiatalabb tábornokáról. Czetznek volt már egy nem túl jól sikerült életrajza, amely Petri Edit tollából jelent meg a Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központjának életrajzi sorozatában. Ez azonban éppen Czetz 1848–49-es tevékenységéről szólt eléggé szűkszavúan.

Czetz egyike volt a szabadságharc leggyorsabb karriert befutó tisztjeinek: 1848 júliusában lett főhadnagy, s tíz hónap múlva már tábornok volt. Ilyen magasra futó pályát rajta kívül csak ketten, a szintén Erdélyben szolgált Gál Sándor (a szabadságharc utolsóként kinevezett tábornoka) és József Wysocki esetében figyelhetünk meg. Kedves Gyula nem törekedett az életpálya egészének áttekintésére, elsősorban Czetz 1848–49-es

tevékenysége érdekelte. Ehhez a meglévő irodalmon kívül felhasználta Czetz kézíratos visszaemlékezését és több korabeli jelentését is.

A Szerző értékelése szerint Czetz jó áttekintőképességgel rendelkező katona volt, akinek tervei pontos helyzetértékelésről, s az adottságokkal számot vető merészségről tanúskodnak. Kiemeli érdemeit az erdélyi hadsereg 1848 november–decemberi újjászervezésében, s megállapítja, hogy Bem lényegében Czetz elképzelései alapján vívta meg észak–erdélyi hadjáratát. Megvédi Czetzet és elhárítja tőle Nagyszeben pusztulásának felelősségét mondván: Torda megszállása után nem aprózhatta el amúgy is csekély erőit. Szintén alaptalannak mondja a Czetz ellen az első nagyszebeni ütközetből történt elkésése miatt emelt vádakot, hiszen ellenséges területen előnyomulva – és Bem parancsát későn kapva – nem érhetett időben Nagyszeben alá. Kiemeli, hogy Czetz mind a február 4-i vízaknai, mind a március 2–3-i medgyesi ütközetnél óvatosságra intette Bemet, s a tábornok Czetz tanácsa ellenére kezdett a vereséghez vezető támadásba. Kiemeli szerepét a február 9-i piski győzelemben, illetve a Nagyszeben elleni újabb támadás sikerében.

Czetz tábornoki kinevezése egyike a legérdekesebbeknek. Április közepén Bem elhagyta Erdélyt, s a visszamaradt csapatok parancsnokává őt nevezte ki. Ám már egy hónappal korábban arra kérte Kossuthot, hogy nevezze ki tábornokká Czetzet. Kossuth azzal hárította el a kérést, hogy ebben az esetben 15 másik ezredest is tábornokká kellene kineveznie, hiszen annyi a hadosztályparancsnokként szolgálók száma. Március 28-án Bem ismét sürgette kineveztetését, majd április 3-án közölte, hogy Czetzet vezérőrnaggyá léptette elő, s kérte annak megerősítését. A lépés tökéletesen szabálytalan volt, hiszen Bem legfeljebb javaslatot tehetett volna az előléptetésre. Kossuth egy szóval sem reagált az önkényes lépésre, s április 20-án Csánynak meg is írta, „Czetznek tábornoksága iránt még egy kissé hallgatok”. Április 25-én pedig saját karrierjére emlékeztette Bemet. Arra, hogy ő maga is csak több megnyert csata után érte el

ezt a rangot, s ezt nem jövőbeli reményekkel, hanem megnyert csaták súlyával lehet kiérdemelni. Czetz viszont fél évvel korábban még csak százados volt, s önálló parancsnokként még egyetlen csatát sem vezetett és nyert. Hivatkozott Klapka, Damjanich, Aulich és Gáspár példájára, s arra, hogy legalább 12 olyan ezredest mutathatna, akik ötször annyi ideje szolgálnak, mint Czetz, 40 ütközetben és 8 csatában vettek részt, mégsem nevezheti ki őket tábornokká. Bem közben a hadügyminisztérium útján is megindította a kinevezési procedúrát, s Kossuth május 7-én alá is írta a kinevezést. Ebben némi szerepe lehetett a Bem és Vécsey közötti összeütközésnek, s annak, hogy a hadvezetés Bemet a főhadszíntéren akarta alkalmazni.

Czetz május 1-én a Vöröstoronyi–szorosban lovasbalesetet szenvedett, s még május végén sem volt szolgálatképes. Bem Erdélybe történt visszatérése után átadta a főparancsnoki tisztet az altábornagynak, ő maga pedig gyógykezelte magát, többek között Kovásznán. A Szerző szerint Czetz életútjának ezt követő két hónapjáról csak emlékiratainak adnak tájékoztatást: szemléltető volt a Székelyföldön, majd Kolozsvárt; augusztusban a székelyföldi és kolozsvári hadosztály roncsaival együtt maga is Zsibó felé tartott, majd a fegyverletétel után 1850 elejéig itthon bujdosott. Czetről két hitelt érdemlő adatunk van ebből az időszakból, s ezek többé-kevésbé megerősítik az emlékiratában mondottakat. John Pagetnek e folyóirat 1928-as évfolyamában Horváth Jenő fordításában megjelent naplója szerint Czetz július 9-én tért vissza Szilágysomlyóról Kolozsvárra, s 10-én is elég beteges állapotban volt még, az orvosok állandóan fürdőkúrát rendeltek neki. Augusztus 17-én pedig Czetz szolgájának elbeszélése alapján arról ír, hogy Czetz és Simonyi Simon beadták lemondásukat, „letették egyenruhájukat és elmentek, hogy Nagybányán elrejtőzzenek”.

A Szerző mindössze három oldalban foglalja össze Czetz emigrációs ténykedését, s érdekességként megjegyzi, hogy argentinai tartózkodása során nem használta tábornoki rangját.

A munka különös értékét az adja, hogy nem csupán életrajz, hanem egyben a magyarországi, majd erdélyi hadseregszervezés menetéről is olvashatunk benne. Néhány apróbb tévedést azonban szövére kell tennünk. Így Mészáros Lázár hazatéréséig nem Melczer Andor ezredes szervezte a hadügyminisztériumot, hanem maga Batthyány miniszterelnök, majd Ottinger Ferenc vezérőrnagy. (Melczer kinevezését csak június végén kezdeményezte a miniszterelnök). A 20. oldalon október 23. szerepel november 23. helyett. A 38. oldalon az áll, hogy Czetz tábornok május második felében utasítást adott a havasi hadjáratra, holott nyilvánvalóan Bemről van szó. Némileg félreérthető az is, hogy Czetz intézte Mészáros emlékiratainak kiadását (41. o.),

hiszen a kiadás köztudottan Szokoly Viktor nevéhez fűződik.

Czetz irodalmi működéséről érdemes megjegyezni, hogy 1850-ben megjelent összefoglalója után részletesebben is megírta az erdélyi hadjárat 1849 április végéig terjedő történetét a Klapka György neve alatt megjelent "Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849" című munkában. Elkészült a folytatás is, amely azonban kéziratban maradt, akárcsak Czetz időskori visszaemlékezései. Jó lenne, ha a szabadságharc 150. évfordulójára akadna kiadó ezek megjelentetésére is.

Hermann Róbert

WILLIAM LAIRD KLEINE-AHLBRANDT

THE BURDEN OF VICTORY

France, Britain and the Enforcement of the Versailles Peace, 1919–1925

(University Press of America, Inc., Lanham-New York-London, 1995. 342 o.)

Az Egyesült Államokban élő, feltehetőleg német származású szerző neve alatt már több, századunk európai történetét feldolgozó mű látott napvilágot.

A kis könyv írója azt a célt tűzte maga elé, hogy bemutassa az 1919 és 1925 közötti német – és ezzel összefüggésben az európai – történelem eddig kevésbé ismert aspektusait.

A kötetet a korabeli angol, francia, német lapokból, könyvekből vett szemléletes rajzok, karikatúrák, térképek, alapos bibliográfia, név és tárgymutató egészíti ki. Feltétlenül említést érdemelnek a mellékletek, amelyekben a korszak fontosabb dokumentumai (pl. a locarnói egyezmény szövege, jegyzék az európai nagyhatalmak korabeli vezetőiről) szerepelnek. Ahlbrandt biztosan kezeli az angol, francia, német nyelvű forrásokat, a jegyzetek az egyes fejezetek végén találhatóak.

Apró hibaként felróható a szerzőnek,

hogy a tartalomjegyzékben szereplő címek néhányszor nem egyeznek a fejezetek tényleges címével, illetve az oldalszámok sem mindig pontosan szerepelnek.

Az előszó után a bevezetés („Egy szövetség keletkezése”) nyomon követi az angol, a francia és a német külpolitika alakulását a XIX. század utolsó harmadában. Bemutatja a későbbi antant-szövetség formálódásának hátterét, majd annak erősödését 1918-ig, az első világháború végéig.

Az első fejezet („Szertartás Versailles-ban”) végigköveti az 1919. június 28-án Versailles-ban történeteket, ismerteti a világháborúban vesztes Németország számára igen szigorú katonai, politikai, gazdasági megkötéseket tartalmazó békeszerződés fontosabb rendelkezéseit, majd kitér annak későbbi ratifikálására.